

*3ο Γενικό Λύκειο Δράμας
Σχολική χρονιά: 2020 - 2021
Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας
Ανθρωπιστικών Σπουδών*

*Από την
Αγροτική
Οικονομία
στην
Αστικοποίηση*

Α. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

1. Δημογραφικά δεδομένα

α. Ο πληθυσμός

Ελλάδα - Χαρακτηριστικά	
Φτώχη, με απαρχαιωμένες παραγωγικές δομές	Εδάφη φτωχά και εξαντλημένα από την υπερβόσκηση και τη υλοτομία Χωράφια χέρσα εξαιτίας της εκτεταμένης αγρανάπαυσης Λίγα μόνο περιφραγμένα περιβόλια Περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες πενιχρά παραγωγικά πλεονάσματα Σε περιόδους αστάθειας οι συνέπειες ήταν καταστροφικές (πχ. Κριμαϊκός πόλεμος, 1854)
Μικρή σε έκταση	Σύνορα: γραμμή Παγασητικού - Αμβρακικού (Πελοπόννησος, Στερεά Ελλάδα, Β. Σποράδες, Κυκλάδες) 1864: Ενσωμάτωση Ιονίων Νήσων 1881: Ενσωμάτωση Θεσσαλίας
Ολιγάνθρωπη	Πυκνότητα πληθυσμού: 15 κάτοικοι ανά km ² (1828) 43 κάτοικοι ανά km ² (1911) Όμως: ο πληθυσμός αυξάνεται με γοργούς ρυθμούς - δεν εξαντλούνται τα περιθώρια δημογραφικής εξέλιξης επειδή η χώρα είναι αραιοκατοικημένη (πιν. 1)

β. Μετακινήσεις μέσα και έξω από την Ελλάδα

Εντός Ελλάδας

- μετακίνηση προς τα αστικά κέντρα → οι πόλεις μεγαλώνουν → δεν μοιάζουν με τα αστικά κέντρα της Ευρώπης (βιομηχανικά, εμπορικά, χρηματιστικά) (πιν. 2)
- δεν παρέχουν πολλές ευκαιρίες
- η μετακίνηση δεν στόχευε αποκλειστικά στην εγκατάσταση στον αστικό χώρο

Εκτός Ελλάδας

- Μετανάστευση προς: λιμάνια Ανατολικής Μεσογείου και Μαύρης Θάλασσας, Δούναβη, Νότια Ρωσία, Μικρά Ασία, Αίγυπτο
- τέλος 19^{ου} - αρχές 20^{ου} αι.: Μετανάστευση προς Αμερική (σταφιδική κρίση)

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις σχετικές πληροφορίες του βιβλίου σας να παρουσιάσετε τα χαρακτηριστικά των μετακινήσεων των αγροτικών πληθυσμών εντός των ορίων της χώρας (13 μονάδες) και προς το εξωτερικό (12 μονάδες).

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Διαδικασία Αστικής Συγκέντρωσης. Μετανάστευση

Είναι αλήθεια πως ο σχηματισμός των ελληνικών πόλεων (που στην ουσία ήταν ανύπαρκτες την εποχή που δημιουργήθηκε το ελεύθερο βασίλειο), προκύπτει βασικά από τη συρροή των αγροτών στα αστικά κέντρα. Όμως σ' ολόκληρο το 19ο αιώνα είναι εντελώς αδύνατο να δώσουμε ακριβείς αριθμούς. Αποκαλυπτικό όμως είναι το γεγονός, ότι το 1890 ενώ το σύνολο του αυστηρά αστικού πληθυσμού της χώρας, που περιλαμβάνει τα είκοσι τρία σημαντικότερα αστικά κέντρα, φτάνει τις 404.000 (από τις οποίες οι 190.000 αντιπροσωπεύουν το συνολικό ποσό αύξησης των κατοίκων των πόλεων από το 1853, ο αριθμός των ανθρώπων που είχαν γεννηθεί στην Ελλάδα και κατοικούσαν στο εξωτερικό έφτασε σε 180.000. Ο αριθμός, λοιπόν, των μεταναστών το 1890 είναι της ίδιας τάξεως με το σύνολο της αύξησης του αστικού πληθυσμού σε απόλυτους όρους. Η αύξηση όμως αυτή, περιλαμβάνει και τη φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού: την περίοδο αυτή πρέπει να είναι της τάξεως των 50%. Το τμήμα εκείνο του αστικού πληθυσμού που αυξήθηκε λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης δε θα πρέπει συνεπώς να ξεπερνάει πολύ τις 100.000 κατοίκους. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι το μεταναστευτικό ρεύμα προς το εξωτερικό, ήταν αριθμητικά ισχυρότερο από το ρεύμα αστικοποίησης· μ' άλλα λόγια: περισσότεροι κάτοικοι της ελληνικής επαρχίας οδηγούνται προς το εξωτερικό, παρά προς τις πόλεις.

.....
 Το αποδημητικό ρεύμα κατευθύνεται αρχικά προς την Κωνσταντινούπολη και τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας.

.....
 Όμως οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν κατευθύνονται μόνο προς την Τουρκία αλλά και προς τη μεσημβρινή Ρωσία, όπου υπήρχαν 600.000 Έλληνες το 1920, και τη Ρουμανία.

.....
 Για τις Η.Π.Α. μεταναστεύουν 376.000 κάτοικοι, ενώ 390.000 προστίθενται στον πληθυσμό των αστικών κέντρων στο διάστημα 1889-1920 (εδώ συμπεριλαμβάνεται και η φυσική αύξηση του αστικού πληθυσμού).

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και Αναπαραγωγή, σσ. 107-108

2. Οι παραγωγικές δυνάμεις μέσα και έξω από την Ελλάδα και η «Μεγάλη ιδέα»

Εντός Ελλάδας

- Η Ελλάδα μοιάζει περισσότερο με Ανατολή παρά με Δύση
- Απουσιάζουν τα ισχυρά κέντρα ανάπτυξης

Γιατί → η χώρα δεν διαθέτει πρώτες ύλες

→ δεν υπάρχει πλεονάζον ή φτηνό εργατικό δυναμικό

→ η συγκέντρωση κεφαλαίου (δημόσιου ή ιδιωτικού) είναι ισχνή

→ η εσωτερική αγορά είναι περιορισμένη

Εκτός Ελλάδας

- Η Ελλάδα ανταγωνίζεται τον εαυτό της

Γιατί → τα ισχυρά κέντρα του ελληνισμού είναι εκτός συνόρων

→ ελληνικά κεφάλαια δραστηριοποιούνται από: Ουκρανία έως Σουδάν
 Δούναβη έως Καύκασο
 Σμύρνη έως Κιλικία

- Οι Έλληνες της διασποράς :

→ βλέπουν την Ελλάδα ως τον φτωχό και ανεπρόκοπο συγγενή

→ θεωρούν τις δικές τους επιτυχίες ολότελα ξένες σε σύγκριση με τη στασιμότητα και την ένδεια της μικρής Ελλάδας

Όμως: μετά τις πολιτικές και οικονομικές δυσκολίες (τέλη 19^{ου} αι.) είδαν την Ελλάδα σαν καταφύγιο και πεδίο ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων

Μεγάλη Ιδέα

- Η πρόοδος του εκτός συνόρων ελληνισμού:
  - ενίσχυε την ιδέα ότι το υπάρχον κράτος είναι ημιτελές και θεμέλιο για κάτι μεγαλύτερο
  - αυτή η αντίληψη δημιούργησε τη **Μεγάλη Ιδέα**, προσδοκίες δηλαδή για ολοκλήρωση εθνικού οράματος
  - αυτό προϋπέθετε σημαντική διεύρυνση συνόρων
- η εθνική αυτή ιδεολογία:
  - είχε επιπτώσεις στον πολιτικό και οικονομικό χώρο (κυρίως στα ζητήματα της Κρήτης και Μακεδονίας)

Διαμόρφωση εθνικής πολιτικής

- Οικονομική ανόρθωση
- Γεφύρωση του χάσματος με τη Δύση
- Υλοποίηση των εθνικών οραμάτων

Αποτέλεσμα → **μεγέθυνση του κόστους των προσπαθειών**

→ **οι οικονομικές πρωτοβουλίες, έρμια των εθνικών κρίσεων**

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

Λαμβάνοντας υπόψη το περιεχόμενο των πηγών και τις πληροφορίες του σχολικού βιβλίου, να σχολιάσετε τη φράση του βιβλίου σας: «*Η χώρα (η Ελλάδα) ανταγωνιζόταν τον εαυτό της*».

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η οικονομική δύναμη των Ελλήνων της Διασποράς

Οι Έλληνες αποτελούσαν (σημ.: στην Οθωμανική αυτοκρατορία) την απόλυτη πλειοψηφία των χρηματιστικών και εμπορικών επαγγελματιών, τουλάχιστον σ' όσες περιοχές ήταν πρόσφορες για τη διείσδυση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, και αποτελούσαν το 30 με 60% του αστικού πληθυσμού των σημαντικότερων εμπορικών κέντρων της αυτοκρατορίας, στο τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου. Είχαν τις μισές βιομηχανικές επιχειρήσεις δικές τους, και έλεγχαν ένα μεγάλο τμήμα του εξωτερικού εμπορίου...

Παρόμοια κατάσταση επικρατεί στην Αίγυπτο, στο δεύτερο κατά σειρά κέντρο της διαμόρφωσης του ελληνισμού του εξωτερικού... Όπως και στην Οθωμανική Τουρκία, το εξωτερικό εμπόριο ήταν εκείνο που, κυρίως, συγκέντρωσε την προσοχή των Ελλήνων επιχειρηματιών: ιδιαίτερα η εξαγωγή βαμβακιού αντιπροσώπευε 60 με 80% του συνόλου των εξαγωγών και από πολύ νωρίς ελέγχονταν από ελληνικές εταιρίες... Το 1850 ο οίκος «Κασσαβέτη» (με κεφάλαιο 5 εκατομμύρια φράγκα), κυριαρχούσε στο εμπόριο της Άνω Αιγύπτου απασχολώντας 1.000 υπαλλήλους, και το 1854 απέκτησε το μονοπώλιο της οργάνωσης της ποταμοπολοΐας του Νείλου. Το 1858-59 ο οίκος «Νικολόπουλος»... «συγκέντρωνε» όλα τα προϊόντα της περιοχής της Άνω Αιγύπτου... Έλληνες είχαν σημαντικό ρόλο και στις «ανώτατες σφαίρες των χρηματιστηρίων και τραπεζιτικών δραστηριοτήτων... Από τις 100.000 ιδρυτικές μετοχές της «National Bank» που ήταν άμεσα συνδεδεμένη με το μεγάλο βρετανικό κεφάλαιο και απόκτησε και το εκδοτικό προνόμιο οι 25.000 ανήκαν στον (Έλληνα) Σαλβάγο... Η συμβολή της ελληνικής εμπορικής αστικής τάξης υπήρξε σημαντική στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και της Αζοφικής...

Το ελληνικό ναυτικό κυριαρχούσε στα λιμάνια του Δούναβη μέχρι και τον 20ο αιώνα. Οι Έλληνες αντιπροσώπευαν την απόλυτη πλειοψηφία των εμπόρων στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας και τον Κάτω Δούναβη.

Κ. Τσουκαλά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή, σσ. 312, 313, 316, 320, 324

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Η οικονομική καχεξία των εγχώριων αστών

Στο τέλος της περιόδου που θεωρείται γενικά η πρώτη φάση της ελληνικής εκβιομηχάνιση (από τη δεκαετία του 1860 ή του 1870 ως το 1910 περίπου), το ποσοστό του επενδυμένου κεφαλαίου που ανήκε στους αυτόχθονες αστούς ήταν αξιοθρήνητο. Και αν ακόμη κανείς παραβλέψει το τεράστιο δημόσιο χρέος -το οποίο θα έπρεπε κανονικά να υπολογίζεται σαν στοιχείο του παθητικού στον ισολογισμό της αστικής τάξης, σαν φορολογική υποχρέωσή της με άλλα λόγια- το ποσοστό του βιομηχανικού, τραπεζικού κι εμπορικού κεφαλαίου που ανήκε σε ανθρώπους ή εταιρίες με ελληνικά ονόματα ήταν μόνο 64% το 1909. Πολλές όμως επιχειρήσεις πρέπει να ανήκαν ολόκληρες ή κατά ένα μέρος τους, σε γνωστούς ή αφανείς εταίρους ή χρηματοδότες που ήταν ομογενείς. Από αυτό άλλωστε το 64% της «εγχώριας» ιδιοκτησίας, περισσότερο από το μισό ήταν επενδυμένο στο εμπόριο, που σημαίνει ότι και αυτό το μισό ήταν με τη σειρά του κατά το μεγαλύτερο μέρος του απασχολημένο σε πολύ μικρές εμπορικές επιχειρήσεις σε καταστήματα και μικρά χονδρεμπορικά, των οποίων οι ιδιοκτήτες πρέπει να καταταγούν στη μικροαστική και όχι στην αστική τάξη. Θα ήταν λοιπόν ρεαλιστικό να υπολογίζει κανείς ότι οι εγχώριοι αστοί είχαν στον έλεγχο τους περίπου 30-40% του συνολικού ελληνικού κεφαλαίου. Και αφού το σύνολο αυτό βέβαια ήταν εξαιρετικά χαμηλό, επειδή η χώρα ήταν φτωχή, το 30-40% που ανήκε στους ιθαγενείς αστούς ήταν ασήμαντο όχι μόνο ως ποσοστό αλλά και ως απόλυτος αριθμός.

Γ. Δερτιλή, Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική επέμβαση
1880-1909, σ. 85